

Liszt Ferenc és az „Abdülmedzsit induló”

A Török Köztársaság megalakulásának 75. évfordulója alkalmából 1998. október 15-én megrendezett ünnepi hangverseny előtt egy héttel ismerkedtem meg budapesti nagykövetünkkel, Ender Arattal. Ő mindössze néhány héttel azelőtt érkezett Magyarországra.

A hangverseny utáni beszélgetésünk során örömmel értesültem arról, hogy nagykövetünk a népek és országok közti barátság, együttműködés, valamint a kulturális csere mellett a művészeteknek és a zenének milyen nagy jelentőséget tulajdonít és hogy minden ezzel kapcsolatos kezdeményezést támogat.

Egyik találkozásunk alkalmával arról beszélt, hogy Liszt 1847-ben a szultáni udvar vendégeként hangversenyezett Isztambulban, s e koncerten előadta azt a parafrázist, amelyet Donizetti pasa „Abdülmedzsit hán indulója” című művére írt. Abban az időben ugyanis Donizetti pasa volt a szultáni udvari zenekar, a *Muzika-i Hümayun* karmestere.

Elhatároztam, hogy a nagykövetünk által összegyűjtött anyagok, valamint Ancan Özasker: *Muzika-i Hümayun'dan* Cumhurbaskanlığı Senfori Orkestrasına című könyve alapján, a Magyar–Török Baráti Társaságbeli kedves barátaim támogatásával az alábbi ismereteket szeretném közölni a Török Füzetek olvasóival.

Giuseppe Donizetti (Bergamo, 1788 – Isztambul, 1856) a híres operaszerző, Gaetano Donizetti bátyja volt. Giuseppét azért küldték a szultáni udvarba, hogy ott képviselje az olasz zenei kultúrát és annak presztízst. A szultán udvarába érkezésekor első ténykedése az volt, hogy tanítványainak megtanítsa az ötvonalas kottaolvasást. Abban az időben ugyanis a török zenészek olyan kottaírást alkalmaztak, amelyben jeleket írtak egy sorban egymás mellé.

Donizetti másfajta irányításával a *Muzika-i Hümayun* több hangversenyt adott.

Donizetti zeneigazgatóval Abdülmedzsit szultán is többször elbeszélgetett a nyugati zenéről, illetve azokról a zenés színpadi művekről, amelyeket külföldi művészek éppen akkor kezdtek bemutatni a Beyoğlu városrészben.

Abban az időben mindig nagy izgalmat keltettek a szultáni udvarba látogató és Abdülmedzsit jelenlétében hangversenyt adó művészek, akik

közvetve a *Muzika-i Hümayun* zenészeinek művészi fejlődését is elősegítették. Az ide látogató hírességek közül a legjelentékenyebb kétségtelenül Liszt Ferenc volt.

Az oszmán állam hivatalos lapja a *Takvim-i Vakayi* 1846. decemberi száma 309. oldalán rövid hírt adott a művész tervezett isztambuli látogatásáról: „Egyes hírek szerint a zongoristák közül, Monsieur Liszt, aki az összes európai fővárosban nagy hírnévnek örvend, a közeljövőben Isztambulba fog látogatni.”

Liszt a hír megjelenése után hat hónappal érkezett Isztambulba. A művészt fogadta Abdülmedzsit szultán, majd megtartotta várva várt hangversenyét.

Liszt Isztambulban a szultáni udvaron kívül Büjükderében is adott hangversenyt a tengerparti Európa Hotel Franchini szalonjában. Az 1847. június 18-án lezajlott koncert programja az alábbi volt:

Andante a Lammermoori Luciából
Norma fantázia

Chopin: Egy mazurka

Schubert: Erkönyg

Hexameron a Puritánok egyik témájára

Magyar dallamok — (Liszt).

Liszt közeli jóbarátja, Marie d'Agoult grófné a koncertről barátjának, Adolphe Pictet-nek írt levelében így számolt be: „A szultáni palotában igen kellemes esemény történt. Miután Liszt sikerrel eljátszotta műveit, a meghívottak ezt mondogatták egymásnak: Nem hittük volna, hogy bárki is képes legyen ilyen gyorsan mozgatni az ujjait.”

Liszt parafrázist írt Donizetti: Abdülmedzsit hán indulójára, és ezt a szultánnak ajánlotta. A szultán viszont Lisztet érdemrenddel tüntette ki.

Liszt isztambuli tartózkodása alatt a híres zongorakészítőnél, A. Alexander Kommendingernél szállt meg Beyoğluban, a Nuru Ziya utca 19. szám alatt. A ház falán a Liszt Ferenc Társaság által elhelyezett emléktábla jelzi, hogy Liszt 1847-ben ott lakott.

Lisztnek az Abdülmedzsit indulóra komponált parafrázisa a budapesti Vígszínházban 1999. május 5-én, az Oszmán Birodalom megalapításának 700. évfordulója alkalmából megrendezett ünnepi műsor keretében csendült fel újra.

Alpaslan Ertüngaalp

Kós Károly és Törökország

Kevesen tudják, hogy Kós Károly (1883–1977) író, építész, akinek számos szép épülete látható Budapesten, vidéken és Erdélyben, s akinek több szépirodalmi alkotása, valamint grafikája közismert, életének egy szakaszában közvetlen kapcsolatba került Törökországgal.

Kós Budapesten szerezte építési diplomáját, 1914-ben behívták katonának, azonban hamarosan felmentették. Ezután sokféle munkát végzett, például IV. Károly magyar király koronázása alkalmából 1916-ban ő kapott megbízást — többekkel együtt — a díszmenet útvonalának dekoratív kiképzésére. Ezt követően 1917-ben a konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet építész munkatársává nevezték ki. Isztambulban lényegében a város történetével, a bizánci és a török építészettel foglalkozott. Nemsokára megírta *Sztambul* című könyvét. Ezen igen jelentős művével ezúttal nem kívánunk foglalkozni, csupán az idős Kós Károly visszaemlékezéseiből szeretnénk idézni a török emberekről és a városról.

Íme nyilatkozata a következő kérdésre:

„— A keleti, a sztabuli élmények mennyiben alakították gondolkodását?”

Én ott sokat forogtam a nép között. Szerettem eljárni a bazárba. Ismeretséget kötöttem a bazáros néppel. Ők is kedveltek engem, s még a házuknál is jártam, ott, ahol az asszonyokkal is megismerkedhettem. Az akkori világban ez nagy dolog volt. Igazán nagyon megszerettem őket. Kedves nép. Olyanforma, mint a miénk. Csakhogy akkor, amikor ott jártam, az első világháború vége felé, rettenetes nagy volt a nyomorúság. Aztán az furcsa világ. Igaz, akkor már átalakulóban volt minden. Még volt szultán, az öreg Mehmed, de már mindenütt érezte hatását az újtörök mozgalom. Furcsa demokrácia volt ott; a feudalizmus is más volt, mint Európában. Ott mindenki a szultánnak az alattvalója, neki volt alárendelve. Egyenlőség volt a létbizonytalanságban. A basa ma basa volt, holnap már tróger ... S ez ellen nem is nagyon tiltakozott senki, természetesnek találták ...

— És a látvány? A város?

Az nagy élmény volt. Ott láttam, hogy milyen a szép város ... Sztambul ... A környezet ... A gyönyörű Márvány-tenger ... Boszporusz ... Aranyszarv-öböl ... Láttam, Róma, Bizánc és az iszlám találkozásait hozott létre. A török építészettől különböző fázisai: a régi, aztán a török barokk, a török rokokó nagyszerű dolgokat produkáltak. Végigcsináltak ők is mindent. De a maguk módján. Nem utánoztak. Ez csak megerősítette bennem azt a korábbi felismerést, hogy mi is a magunk módján csináltuk dolgainkat.”

Érezhető a sorokból, hogy az idős Kós Károlyra nagy hatást gyakorolt a század eleji Isztambul, és őszinte szeretettel gondol vissza évtizedek múltán is törökországi tartózkodására.

(„A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni” Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal. Bukarest, 1978. Kriterion Kiadó, 78. oldal)

Batári Gyula

Török divatbemutató a Vígyszínházban

Török manökenek vonultak fel az oszmán korszak előkelőségeinek színpompás ruháiban. Kecses anatóliai szépségek fordultak-perdültek a színpadon, először téve közszemlére nálunk szultánok, agák, pasák feleségeinek pompázatos, kézzel hímzett viseleteit.

A kaftános tünemények néha eltűntek a színpadok mögött, hogy kisvártatva ismét előlbbenjenek, és tovalejtsenek az oszmán kori zene édesbús hangjaira — most már azoknak a mai isztambuli divatkirályoknak a fantáziadús kreációiban, akiket napjainkban újra hajdanvolt szultáni divattervezők remekei ihletnek alkotásra.

A színházi bemutatón azonban, amelyet a török nagykövetség rendezett, a több mint ezer vendégnek felidéztek az oszmán kor más művészeti értékeit is. Az ünnepséget ugyanis annak jegyében tartották, hogy Törökországban most emlékeznek meg az Oszmán Birodalom alapításának 700. évfordulójáról: pontosabban arról, hogy Osman (1258—1326), eredetileg a szeldzsuk törökök hűbérese és a bizánciak elleni szövetségese, 1299-ben függetlenítette magát uraitól, és felvette az emír címet.

A közönség gyönyörködhetett *Liszt Ferenc: Abdülmedzsit szultán — parafrázis* című művében, amely az oszmán reformkor, a tanzimát újító szellemű, művészeti pártoló és szabadelvű nagy uralkodójának állított emléket. *Abdülmedzsit* 1839. november 3-án hirdette ki fényes külsőségek közepette palotájának Gülhane parkjában a nevezetes hatti serifet, a „gülhanei nemes leiratot”, amely arra volt hivatott, hogy „*valási hovatartozásra való tekintet nélkül szavatolja a birodalom minden alattvalója számára életének, becsületének és vagyonának sérthetlenségét*”. „*Aki szembeszáll a jelen rendelkezésekkel, egyszer s mindenkorra váljék boldogtalan*” — hallhatták a parkba összehívott miniszterek, ulemák, azaz vallási vezetők, a diplomáciai testület tagjai és a nem muzulmán vallási közösségek képviselői.

A zene- és művészetszerető szultán 1847-ben Konstantinápolyban élvezhette az akkori Törökországban is koncertező magyar virtuóz káprázatos játékát. A parafrázist most *Gülsin Onay* török zongoraművész adta elő. A párizsi konzervatóriumban végzett művész arról is ismert, hogy lelkes propagátora és Törökországban a leghitelesebb megszólaltatója *Adnan Saygun* alkotásainak. A nagy

közönségsikerre tekintettel eljátszott ráadás is Saygun mű volt. *Gülsin Onay* kitűnően interpretálta a neves török mester „Horon” című művét. A modern török zeneszerző *Bartók Béla* odaadó híve, egyben a magyar mesternek kalauza és kísérője is volt 1936-os törökországi népdalgyűjtő körútján.

Az oszmán est utolsó száma meglepetés volt: a „*Seyh Samil Bait*” együttes a kelet-törökországi Kars vidékéről kaukázusi táncokat adott elő korhű jelmezekben: kaukázusi szabadságharcosok népük körében győzelmüket ünneplik. A bájos műsorközlő nem, de a Samil sejk név eligazítja a látottak felől a történelem iránt érdeklődő nézőt.

Sámil (1797—1871) a kaukázusi népek hőse, az orosz cári uralom ellen kirobbant felkelés vezetője volt; gerillaháborúja Dagesztánban és Cscesenföldön harminc évig tartott, a cserkeszek még öt évig küzdöttek. A Fényes Porta katonai tanácsadókkal, kiképzőkkel, szakértőkkel, fegyverrel támogatta az oroszellenes lázadót, a törökök elhalmozták érdemrendekkel, zászlókkal. Az Oszmán Birodalom az avar Sámilt megtisztelte a „cserkesz és grúz seregek generalisszimusa” címmel. Odaígérte neki a „Kaukázuson túli területek királyának rangját” is. A kaukázusi felkelő, a nemesek ivadéka, a dagesztáni Gimri hegyi falu szülötte nemcsak a kardforgatáshoz értett, hanem nagy műveltségű, tudós ember is volt.

Sámil imám, a felkelés idején 15 ezer ember élén át akart törni a törökökhöz, 1859-ben azonban az oroszok elfogták. Kalugában őrizték, de vitézségének elismeréseként fogsága nem volt szigorú. 1870-ben megengedték, hogy elzarándokoljon Mekkába. Valószínűleg Medinában halt meg. A cscesen felkelő ma is tisztelik, Sámil arcképét még a cscesenföldi elnöki palota irodájában is kiakasztották.

Az oszmán est, amelyről a TRT török állami televízió filmet készített, az Oszmán Birodalom által támogatott Sámil dicsőítése ellenére is a köztársaság lelkes éltetésével fejeződött be. Tánccsok, énekek, manökenek, zeneművészek a színpadon kórusban énekelték — a közönség, főleg a török vendégek ütemes tapsától, tomboló hazafias tetszésnyilvánításaitól kísérve — a Török Köztársaság indulóját, amelyel annak idején Atatürk függetlenségi és népfelszabadító háborújának győzelmét ünnepelték.

✎ Flesch István

Németh Gyula és Ligeti Lajos könyvhagyatéka Szegeden

Szegeden, a József Attila Tudományegyetemen két olyan orientalistikai könyvgyűjtemény is található, amely méltán tart igényt a török kultúra iránt érdeklődők figyelmére. Az Altajisztikai Tanszék örzi *Németh Gyula* (1890—1976) hagyatékát, az Egyetemi Könyvtár pedig *Ligeti Lajosét* (1902—1987).

Németh Gyula könyvtárát az egyetem 1978-ban vásárolta meg. A mintegy négyezeröttszáz kötetnyi könyvet és a kb. ötezer különlenyomatot az Altajisztikai Tanszéken helyezték el, és ide került *Németh Gyula* kéziratos hagyatéka is. A gyűjtemény alapvetően turkológiai jellegű, de található benne mongolisztikai és egyéb altajisztikai anyag, valamint a magyar őstörténettel kapcsolatos művek, és szórványosan a kelet-európai sztyepei népek történetére vonatkozó forráskiadások is. Mivel *Németh Gyula* húszéves korától kezdve rendszeresen kapott anyagot főleg német és török turkológusoktól, hagyatéka számos ritkaságot is tartalmaz. Különlenyomatgyűjteménye egyedülálló, és a mai napig sem lezárt: még élő pályatársai közül néhányan most is elküldik a különböző tudományos gyűjteményekben megjelenő dolgozataikat.

A *Németh Gyula* Könyvtárát minden egyetemi polgár használhatja, de a műveket kölcsönözni nem lehet, csak helyben olvashatók. Értelemeszerűen könyvtárközi kölcsönzés sincs a gyűjtemény anyagából. Katalogizálása folyamatban van, hálózaton keresztül egyelőre nem elérhető.

Ligeti Lajos 1974-ben ajándékozta könyvtárát a József Attila Tudományegyetemnek azzal a céllal, hogy a szegedi altajisztikai képzést szakirodalommal segítse. A könyvek egy része ekkor került Szegedre, másik része *Ligeti* halála után. 1987 őszén nyílt meg a Keleti Kabinet — amely később *K. Palló Margit* turkológiai és *Tardy Lajos* grúz anyagával bővült — az Egyetem Központi Könyvtárában.

A négyezernyolcszáz könyvből, négyezerháromszáz különlenyomattól és kb. százféle hosszabb időszakot felölelő és mintegy százharmincféle szórványfolyóirattól álló gyűjtemény fő profilját — *Ligeti Lajos* érdeklődésének megfelelően — elsősorban a mongolisztikai és turkológiai irodalom, valamint a tibetisztika és a sinológia képezi. Emellett azonban kisebb-nagyobb mértékben az orientalisztika szinte valamennyi ága — japanisztika, iranisztika, indológia, szemitológia — képviselve van.

A gyűjtemény anyaga elsősorban nyelvészeti jellegű, de számos sztyeppetörténeti, vallástörténeti és néprajzi munkát is tartalmaz. A gyűjtemény — a turkológiai anyag hasonlósága ellenére — jól egészíti ki a *Németh Gyula* Könyvtár állományát, és nyújt teljesebb kínálatot az altajisztikai szakirodalomból az 1986-os évvel bezárólag. Külön értéke mind a két könyvtárnak, hogy a könyvek nagy részében ott olvasható tudós tulajdonosaik lapszáli bejegyzése.

A két könyvtár hagyományait követve, mind az Altajisztikai Tanszék, mind az Egyetemi Könyvtár igyekszik lehetőségeihez mérten bővíteni orientalistikai — és ezen belül főként turkológiai — anyagát.

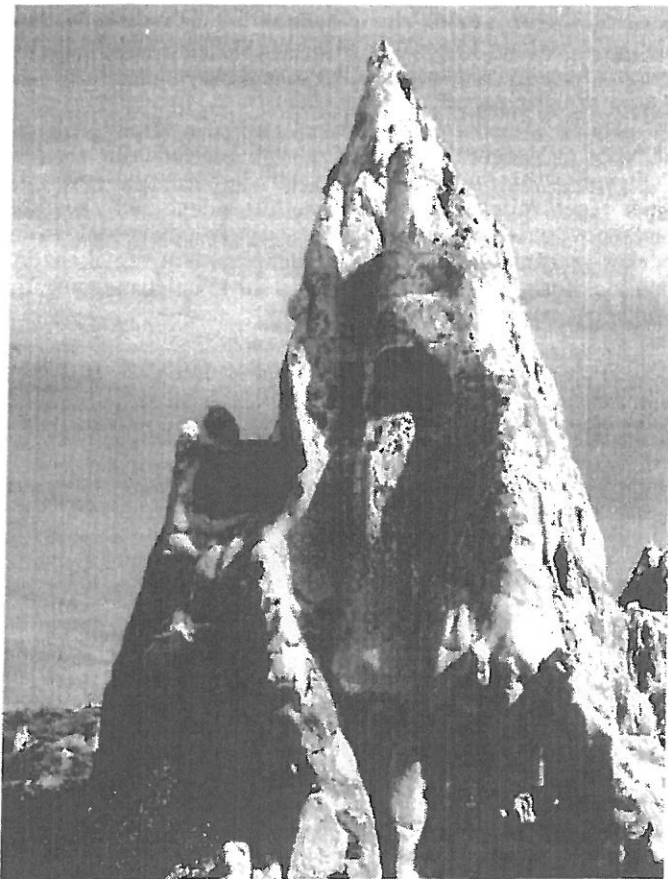
A *Németh Gyula* Könyvtárhoz hasonlóan, állományvédelmi megfontolások miatt a *Ligeti*-gyűjtemény anyagából sem lehetséges a kölcsönzés, csak helyben olvasásra van mód. A *Ligeti*-hagyaték feldolgozása folyamatban van, de az Egyetemi Könyvtár hálózaton is elérhető számítógépes adatbázisból már most is kikeresethető az eddig feldolgozott művek. (Cím: <http://gaia.bibl.u-szeged.hu/voyager/opac-hu>) Emellett az olvasók rendelkezésére áll egy nyomtatott katalóguskötet is, amely az altajisztika (török, mongol és mandzsú-tunguz népek és nyelvek) tárgykörének monografikus műveit tartalmazza szerző szerinti betűrendben, név- és tárgymutatóval.

A *Ligeti*-gyűjteményről, *Ligeti* életútjáról, a magyar őstörténethez, honfoglaláshoz kapcsolódó irodalomról bővebben is olvashatnak az érdeklődők a JATE Egyetemi Könyvtár honlapján (<http://www.bibl.u-szeged.hu/~clio/html/ligeti.html>), felvilágosítást pedig a következő e-mail címen kaphatnak: paulik@bibl.u-szeged.hu

✎ Paulik Ágnes

Tufatornyok, barlangtemplomok Kappadókiában

Az Anatóliai magasföld közepén kopár hegyek között kanyarog az út, és nyaranta vörös sziklák ontják a forróságot. A hőséget nem mérsékli az sem, hogy 1000–1200 méterre vagyunk a tengerszint fölött. Vályogházak falvakon utazunk keresztül. Negyven kilométerenként — ami megfelelt egy tevekaraván napi járóföldjének — egykori karavánszerájok épületei tűnnek fel.

Tufa lakótorony Göremében

Nevşehir városa után hirtelen megváltozik a táj. Mintha holdbéli tájra érkeztünk volna. A tágas medencéből sárgás színű, óriási tornyokra, oszlopokra, piramisokra emlékeztető sziklák, hatalmas átluggatott kövek, kőgombák, sziklatűk s kőhidak magasodnak ki. Kappadókiába érkeztünk, arra a tájra, amelyet ókori leírások a „húszezer piramis földjének” neveztek. Csakhogy ezeket a „piramisokat” nem emberkéz alkotta. Mintegy 80 kilométerre keletre, Kayseri városa fölött tornyosul az Erciyes Dağı 3916 méter magas vulkáni kúpja. A táj éppen az Erciyes Dağinak köszönheti kialakulását.

Az andezites és riolitos kőzetekből felépült hegy annak a vulkáni sorozatnak a része, amelynek kialakulása mintegy 40 millió éve kezdődött az Anatóliai magasföldön. A több szakaszban lezajlott kitörések során a vulkán lejtőin hatalmas lávafolyamok ömlöttek végig, a vulkáni hamu és törmelék pedig 60–80 kilométeres körzetben szóródott szét. A kitörések méretére jellemző, hogy a hamuból és törmelékből képződött vulkáni tufa helyenként 500 méter vastagon fedte be a területet. Az Erciyes Dağı utolsó kitöréseinek még az ókor embere is szemtanúja volt, Sztrabón görög történetíró és geográfus a Kr. e. 1. században írt munkájában is beszámolt az akkor Mons Argaiosz-nak, vagy Argaeus-nak nevezett hegy

vulkáni tevékenységéről: „Az Argaiosz-hegy csúcsát állandóan hó borítja, környéke sok stadionnyira vulkanikus, és tele van tüzes gödrökkel, s éjjel lángok törnek fel belőle.”.

Hiába pihen azonban a hősipkás Erciyes Dağı immáron kétezer éve — egykori működésének nyomai ma is meghatározzák a táj arculatát. A gyér növényzetű tufafelszínt ugyanis a heves téli záporok táplálta időszakos patakok alaposan felszabdalták, és a hajlatokba a fennsíkon szabadon száguldó szél vésett különleges, bizzar formákat. Ahol a tufa ellenállóbb kőzetekkel, például lávabombákkal keveredett, ott fantasztikus formájú, messzire kimagasodó sziklák preparálódtak ki környezetükből. A Nevşehir—Avanos—Ürgüp határolta mintegy 150 négyzetkilométernyi területen így alakult ki Kappadókia egyedi, lenyűgöző tájképe.

A 13. században a területre érkező harcias törökök fegyveres vitézek alakjait vélték felismerni a kappadóki sziklákban. E területnek azonban nem ők voltak az első lakói. A nehezen járható és művelhető, de szinte természetes erődítményt jelentő tájon már a bronzkorban megjelent az ember, és a régészek ókori kultúrák emlékeit is a felszínre hozták. A kappadóki táj fő vonzerejét — a természeti látnivalókon kívül — azonban a kora középkor bizánci városai és templomai jelentik. Városok, amelyeknek nincsenek házai; templomok, amelyek nem magasodnak ki környezetükből, mert a föld alá rejtették őket.

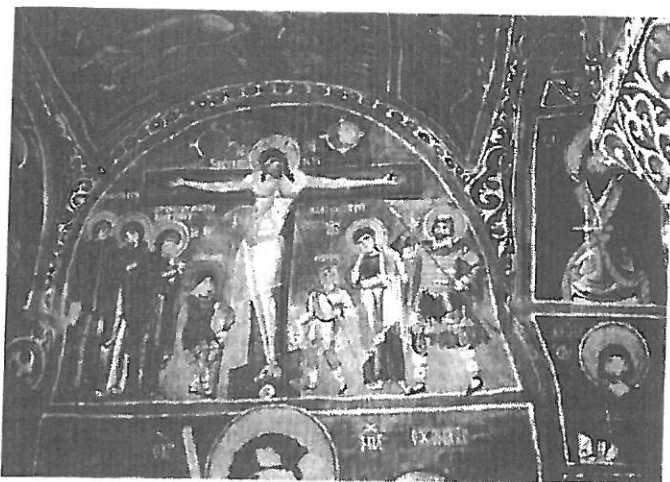
A 4. században Kayseri, az akkori Caesaraea volt az anatóliai kereszténység központja. A később szentté avatott caesaraea-i érsek, Baziliosz (329–372) itt alapította meg a róla bazilitáknak nevezett szerzetesrendet. A szerzetesek célja a világtól elforduló remetelét volt, és erre keresve sem találhattak volna megfelelőbb helyet Kappadókiánál, ahol kivájt sziklaodúk, természetes barlangok kínálkoztak lakóhely gyanánt. Néhány évszázadig semmi sem zavarta a remeték elmélkedéseit. A 700-as évek közepén azonban arab csapatok viharzottak végig Anatólián. Előlük sok ezren menekültek ide, a remetelakok környékére a városokból, falvakból. Ennyi embernek azonban már nem tudtak szállást nyújtani a sziklabarlangok. A menekülők folytatták hát a természet munkáját: a könnyen faragható tufába újabb mélyedéseket vájtak, egyre több járatot alakítottak ki. A 9. században már 20–30 ezren laktak a föld alá rejtett „városok”-ban.

A mai Kaymaklı és Derinkuyu falvak környékén feltárták e föld alatti településeket. Kaymaklı alatt vagy hét szintben helyezkednek el a szűk folyosók, amelyek összhosszát 30 kilométerre becsülik. A szellőzést 80 méter hosszú aknákkal biztosították. A települést majd 10 kilométer hosszú alagút kötötte össze a Derinkuyu alatti várossal. A teljesen feledésbe került rejtetvárosokat csupán a 60-as évek elején találták meg — véletlenül, piceásás közben.

A vidék központjában fekvő göremei völgyben viszont tucatnyi templomot vájtak a vulkáni tufába. Az oszlopokkal tagolt, több hajós, kereszt alaprajzú terek a városi templomokat mintázzák. E sajátos „negatív” építészett az is lehetővé tette, hogy szinte teljesen figyelmen kívül hagyják a statika törvényeit. E látszatépítészettben az oszlopok is csupán díszítőelemek, nem tartják a boltozatot: sok templomban a mennyezetről lógnak alá a kidőlt oszlopok csomkjai, és a kupolák mégsem omlanak be.

A göremei templomkörzet sziklapiramisain feketéllő üregek freskódíszes templomokat rejtene. Az Elmali-, Çarıklı- vagy a Karanlık-templom falfestményei nem veteledhetnek ugyan mondjuk a konstantinápolyi Chora-templom, a mai Kariye-dzsámi freskóinak művészi értékével, de így is betölthették a „szegények bibliája” szerepét. Az írni-olvasni nem tudó hívek ugyanis e freskók segítségével ismerkedhet-

(Folytatás a 10. oldalon!)

A Karanlık templom belseje restaurálás után

F. Tóth Tibor felvételei

tek meg a Biblia eseményeivel. A gyakorta csillagos égnak festett kupolákból a Pantokrátor, a Világkormányzó Krisztus szigorú, szakállas arca tekint le, a kupoladobon foglalnak helyet — közülük írástercseket tartva — az ószövetségi próféták és a négy evangélista. A szentélyben, a szintén tufából faragott oltárasztal körül pedig ott sorakoznak fekete keresztekkel díszített fehér köpönyegükben az egyházatyák, mintha maguk is részt vennének az istentiszteleten. A legkülönösebb freskókat azonban a *Barbara-templom* rejt, ahol prófétákat és szenteket ábrázoló festmények helyett vörös színű mértani formák és ókeresztény jelképek — hal, galamb, szőlővessző — borítják a falakat. A 8. századból származó Barbara-templom a képrombolás időszakának emléke. A képrombolás, az úgynevezett ikonoklasztázia kezdete III. Leó bizánci császár uralkodási idejéhez kötődik. A 7. század végén Bizáncban általánosan elterjedt az ikonok tisztelete, a táblaképeknek fontos szerep jutott a misék alatt is. Ez viszont sokak szemében egyenlő volt a bálványimádással. III. Leó császár emiatt 726-ban megtiltotta az ikonok tiszteletét, sőt elrendelte a korábbi szentképek elpusztítását is. Parancsára tüzre vetették az ikonokat, leverték a templomokat díszítő freskókat és a mozaikok színes kövecskéit — ekkor pusztultak el a bizánci művészet legrégebbi alkotásai. A képrombolás időszaka 843-ig tartott, ekkor hirdette meg az ikonok tiszteletének visszaállítását a konstantinápolyi *Hagia Szophia* szószékéről *Methodiosz* pátriárka.

A 12—13. századtól a keletről érkező törökök fokozatosan kiszorították Kappadókiából a bizánciakat. A göremei templomok egy része török családok szállása lett, a kolostorok termeiben kipányváltak alacsony növéssű lovakat, a freskók pedig gyakran az emberábrázolást tiltó mohamedánok fanatizmusának estek áldozatul. A legtöbb templom azonban elnéptelenedett, s hosszú időn át csak a templomfalak repedéseiben fészket rakó galambok szárnycsattogásától volt hangos a kappadókiai vidék.

A táj török lakossága ma már többnyire épített házakban él, de néhány sziklát napjainkban is laknak, sőt — mivel a barlanglakások olcsóbbak, illetve nyáron hűvösebbek, télen pedig melegebbek, mint a falusi házak —, újabbakat is vésnek a vulkáni tufába. Néhány településen — mint a hatalmas szikla tövében épült *Ortahisarban* — pedig a barlanglakások szája elé építettek ablakokkal tagolt házhomlokzatot.

A táj északi határán, a *Kızılırmak* partján fekvő *Avanos* falu cserépedényeiről híres. *Avanosban* majd' mindegyik pincében fazekasok forgatják a korongot, és kezeik közül szépen formázott edények, kancsók kerülnek ki. S ha szert teszünk a helybeliek ismeretségére — ami török földön járva nem túl bonyolult feladat —, kinyílnak előttünk a fallal körülvett udvarok kapui is, ahol az asszonyok szövik a színes mintájú anatóliai szőnyegeteket.

Avanos és *Göreme* között *Zelve* falu mellett vezet el az út. Arrafelé is számtalan szikla viseli magán emberi kéz nyomát. Egykori lakások boltozatai ismerhetők fel, félig beomlott sziklateplomok szél marta, csonka oszlopainak tövét veri föl a gaz. *Zelve* határában már távolról feltűnnek a hegyoldal előtt magasodó, különálló, 20—30 méter magas sziklatornyok. A helybeliek ezeket *peribacaları*-nak, vagyis *tündérek kéményeinek* nevezik, a földrajztudomány viszont kősapkás földpiramisként tartja őket számon. A rajtuk lévő kősapka miatt leginkább óriási gombákra emlékeztető formák kialakulásukat éppen e fedőkőnek köszönhetik, amely az alatta lévő puhább réteget — legalábbis időlegesen — megvédte a lepusztulástól. A ritka esők vize azonban e sapkákon csorog végig, egyre jobban elkeskenyítve a fedőkő alatti tufatorony nyakát. Emiatt a fedőkövek előbb-utóbb lebillennek, és a kálapjukat vesztett kőgombák már gyorsan alacsonyodnak, hiszen a kemény védősapka nélkül már könnyedén elbánik velük a szél, az esővíz.

A már jó néhány éve nemzeti parkká nyilvánított és az UNESCO Világörökség listájára 1985-ben felkerült göremei völgyet — minden pozitív és negatív hozadékaival együtt — már régen fölfedezte a turizmus. Aki eldugottabb, kevésbé felkapott, turistacsoportoktól kevésbé zajos, ám hasonlóan érdekes vulkáni vidékre és barlangtemplomokra vágyik, az induljon útnak a *Nevşehir*-től mintegy 70 kilométerre nyugatra fekvő *Aksaray* környékén.

Az Ihlara völgye

Az *Aksaray*-tól délkeletre, az *Erciyes Dağı*t is magába foglaló vulkáni lánc két további tagja, a *Hasan Dağı* (3268 m) és a *Melendiz Dağı* (2963 m) északi lejtőinek vizeit összegyűjtő *Melendiz Suyu* szurdokvölgybe ugyanis szintén barlangtemplomokat rejt. A völgy legjobban a szurdok mélyén megbúvó falu, *Ihlara* érintésével látogatható meg. Sok kiadvány magát a völgyet is csak *Ihlara völgyeként* említi, de találkozhatunk a régi görög névvel is: *Perisztrema-völgy*.

A kappadókiai tájjal ellentétben itt nem szeszélyes formájú földpiramisok belsejébe vájtak templomüregeket, hanem a tufafennsíkra bevágódó *Melendiz-szurdok* függőleges falaiba mélyülnek a templomok bejáratjai. A kappadókiai laza tufához képest itt keményebb, összesült tufába mélyítették a templomokat a középkori szerzetesek. A nyáron is vizet szállító *Melendiz-patak* medrét facsoportok kísérik, így még a legforróbb anatóliai hónapokban is árnyékot adó ösvényeken indulhatunk az itteni templomok felfedezésére. A 11. századi freskókkal díszített, néhol csak létrákon megközelíthető, délben is félhomályos templomok, mint a *Yılanlı*-, a *Sümbüllü*- vagy a *Kokar-templom* azonban ugyanannak a kornak máig — s turistahadak híján tán többet is — üzenő tanúi.

✎ *Nemerkényi Antal*

Következik: *Pamukkale*

A szőnyegkészítés korai története

(Részlet az *Anatolian Carpets and Weavers* című könyvből.)

Keveset tudunk a kezdetekről, bár a textilt mint produktumot már Homérosz és az Ószövetség is említi. Bár az bizonytalan, hogy ezen a terminológián valójában mit is értettek. Vásznonra vagy állati szőrből készült textíliára gondoltak-e? A görög *kivas* vonatkozhat állatbőrből/szőrből készült takaróra, a latin *taps* kifejezést pedig takaró, lepedő, függöny, faliszőnyeg megnevezésére is alkalmazták a rómaiak. Ebből következtethetünk arra, hogy fejlődésünk minden szakaszában, az ősi civilizációk mindegyikében készítettek textíliákat. Ezek elsődleges funkciója a praktikum és nem a díszítés volt. Kétséget kizáróan az éghajlat határozta meg a termék készítésének típusát, minőségét és kidolgozottságát. Feltételezhetjük, hogy a szőnyegszövés ott kezdődött, ahol készítése mindig is virágzott, Közép-Ázsiában. A gyapjú és a bőr volt a pásztorélet alapja. A birkának ősidőktől fogva jelentős szerepe volt, jól mutatja ezt a kosszarvaknak mint a múlt jelképének alkalmazása a falusi és nomád szőnyegek motívumaként Törökország egész területén és azokban az országokban, ahol a török törzsek megtelepedtek. A birka volt az élelem és a ruházat alapanyaga. A szőrből készült szőnyeg valószínűleg az állati szőr melege és textúrája iránti vágyat fejezte ki. Hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, amíg az állatok bőrét ruházatként, a lakóhely padozatának burkolására és bejáratához szelfogónak használják. Az bizonyos, hogy a nemezkesztés megelőzte a szövést. Ázsia egyes részein még ma is megfigyelhető a vastag nemezsből készült anyagok elsőbbsége. A vászonszövés valószínűleg csak a következő állomás volt. Feltételezhetjük, hogy azok az emberek találták ki a szőnyegkészítést és fejlesztették művészetét, akik a gyapjút a mindennapi életben használták. Nekem van egy saját érvem is. Az embernek szüksége van arra, hogy formába öntse, kifejezze nemcsak a saját személyiségét, hanem családjának vagy törzsének jellemzőit, jelentőségét, büszkeségét. Mezopotámiában a kerámia vált magas fokú díszítő művészeté, Egyiptomban a kőfaragás, más országokban pedig a fa vagy a fém megmunkálása. Igaz, ezek mindegyike letelepedett kultúrára vall. A vándor népeknek hordozható kellékekre volt szükségük, hogy identitásukat, hitüket és státusukat kifejezzék. A textil, a szövészek könnyen szállíthatók, ezért hihetjük, hogy a nomádok voltak azok, akik nemcsak felfedezték, de művészi szintre is emelték a szőnyegszövést.

A szőnyeg történetének kutatásában minden bizonnyal a legjelentősebb felfedezés a híres *pazirik* szőnyeg megtalálása. Az Altáj hegységben ásták ki egy befagyott sírból. Ez a legrégebbi szőnyeg, ami csak azért marad-

hatott fenn, mert jég vette körül egészen 1947-ben (más szerzők szerint 1949-ben — A szerk.) történt kiásásáig. A gyapjú a levegőn oxidálódik és az idők folyamán szétmállik, ezért nincs pontos adatunk a középkornál korábbi időkből. Ezt az egy kiemelkedő kivételt az mentette meg, hogy víz árasztotta el a sírt, amely aztán befagyott. A szakértők a szőnyeg eredetében és keletkezésének idejében egyaránt bizonytalanok. Van aki Kr. e. 3—5. századra teszi a keletkezését. Néhányan úgy vélekednek, hogy nomád törzsek készítették temetkezéshez, míg mások Perzsiából származtatják. A szőnyeg szabályosan megtervezett, esztétikailag harmonikus és profi módon csomózott. A szőnyeg külső bordúréja gazdagon díszített vonuló lovasokat ábrázol, a belső bordúrón pedig vonuló jávorszarvasok láthatók. Szerintem nomádok készítették vezérük (más szerzők szerint egy szkíta fejedelem — A szerk.) temetésére.

Az első nomád motívumok

A következő török szőnyegtörödékeket Kelet-Turkesztánban találták és őrizték meg. Koruk a 1. és a 3. századra tehető. Általános az a feltételezés, hogy a kézművesség ezen ágát a török törzsek terjesztették el egész Ázsiában és a Közel-Keleten. Az idők során a szövőmanufaktúráknak és magának a szövésnek négy különböző ágazata alakult ki. A nomád asszonyok saját használatra szőtték a szőnyeget és minden más háztartási textilfelhasználást, mindig ugyanazokkal a motívumokkal, amelyek a törzsek és a család jeleit ábrázolták. Aztán ahogyan a törzsek letelepedtek, a kedvezőtlen politikai és gazdasági körülményekhez alkalmazkodva az asszonyok felfedezték, hogy kiegészíthetik családi bevételeiket, ha eladják a szőnyeget az arra járó kereskedőknek. Így fejlődött ki fokozatosan a gyapjúipar. Még a letelepedett nomádok között is elsőbbséget élvezett a szőnyegkészítés, nagy jelentősége volt a kötendő házasságban is, és annyi szőnyeget szőttek, amennyi csak szabad idejükből kitelt.

A nagyobb városokban a kereskedők szőnyegszövő műhelyeket szerveztek, így vált iparrá mind több és szebb termékekkel. A nagy jelentőségű udvarokban műhelyeket alapítottak, gondosan kiválasztották a legügyesebb szövőket, a kor legjobb művészeit. Gyönyörű szőnyeget szőttek vagy csomóztak a palotákba, vagy ajándékoztak diplomáciai ajándékként uralkodóknak.

Az udvari manufaktúrákban készült szőnyegek

Ez utóbbi, vagyis az udvari szőnyegek csoportja volt a legkisebb, de ezeknek volt

a legnagyobb hatása mind a városokban, mind a falvakban készült szőnyegekhez. Az udvari stílus gyorsan változott, befolyással volt rá mindenféle dekoratív művészeti forma, a könyvkötészetig. Gazdag kereskedők meglátták ezeket a mesés udvari szőnyeget és lemásoltatták őket. Más kereskedők is lemásoltatták a divatos szőnyeget, és végezetül a falusi szövők is, hogy új ötletekkel gazdagítva nagyobb sikerrel adják el a munkáikat. Mivel ők csak durva utánzatát készítették el a kereskedők szőnyegeinek, a mintákat gyakran ötvözték saját ötleteikkel, így a 16. századi udvari stílus a 18—19. században már a falusi asszonyok művészeté lett. A nomád szőnyegek viszont változatlanok maradtak.

A török szőnyegek elterjedése Európában

A török szőnyegek már a 13. századtól messze a legismertebbek voltak. Ennek két magyarázata is van. Először is a keresztes háborúk, amikor az európaiak először találkozhattak a keleti szőnyegek szépségével. A törökök a legtöbb európai országgal kereskedtek Velencén keresztül. A török szőnyegek addigra már olyan népszerűek voltak, hogy VIII. Henrik például valamennyi keleti szőnyeget török szőnyegnek nevezett. A királyok révén, az európai arisztokrácia körében a török szőnyeg kiemelkedő státuszszimbólum volt. Ezek az értékes kincsek családi portrékon is megjelentek, és olyan festők mint Hans Holbein vagy Jan van Eyck szinte fotografikus precizitással festették meg őket.

Ismertségük másik magyarázata az a török szokás, hogy szőnyeget ajándékoztak a helyi mecseteknek vagy egy szeretett rokon emlékére, vagy hálából, vagy éppen jó szerencséért könyörögve. Ezeket a szőnyeget, ha elrongyolódtak, nem dobták el úgy, mint az otthoniakat, hanem egyiket a másikkra terítették, mint az igazhitűek ajándékát. Csodálatosan puha padlózatot kölcsönöztek így a mecseteknek. A legjelentősebb szőnyeget éppen a dzsámikban fedezték fel. A leghíresebbek a szeldzsuk-török korból valók, nyolcat a konyai Alâeddin-dzsámban találtak, hármat pedig az Esreföglü-dzsámban Beyşehirben.

Sajnos a kereskedők sok gyönyörű antik szőnyeget újakra cseréltek ki, de szerencsére a török kormány most már csak speciális engedéllyel járul hozzá, hogy szőnyeget vigyenek el a dzsámikból.

Azok a szőnyegek, amelyeket „török”-ként osztályoznak, nemcsak azok, amelyek Anatóliából származnak, hanem mindazok, amelyeket a török törzsek felmenői szőttek

(Folytatás a 12. oldalon!)

török csomózási technikával (más szóval *görsesz* vagy szimmetrikus csomózással). Ez a csomózási technika önmagában is szép; a török szőnyegre jellemző a cikkcakkos vonalakkal és geometrikus motívumokkal való díszítés. Az oszmán-török palota-szőnyegek kivételével, a 16. század második felének valamennyi török szőnyege török csomózással készült.

A korai török szőnyegek jellemzői

A Közép-Ázsiából származó török szőnyegek jellemzőit így összegezzük:

1. A tervezésben a geometriai formák dominálnak. (Ívelt vonalak csak a perzsa hatás alatt készült szőnyegek jellemzők.)

2. A leggyakoribb motívum a csillag, a hatszög, a nyolcszög, vagy a gyémánt alak, és a „gül”-nek (rózsának) nevezett családi emblémák.

3. A kosszarv éppúgy rendkívül általános mint a stilizált geometrikus növények, virágok.

Az iszlám vallás átvételét követő időszakban szinte minden töröknek volt imaszőnyege. A mihráb, az olajlámpás és a vízeskancsó szinte elválaszthatatlan motívuma lett a török imaszőnyegnek. Ezeknek a szimbólumoknak az alkalmazása a tervezés gazdag lehetőségeit nyújtotta a naturalisztikus architektúrától a mecsetek szent imáinak absztrakt ábrázolásáig.

A Szeldzsuk Birodalomban

A szőnyegek feltehetően a művészetek iránt igen nagy érdeklődést mutató Szeldzsuk Birodalom közvetítésével kerültek Anatóliába. Egy időben az egész Keletről valamennyi művészeti ág képviselője összejött Konyában az éves megtervezésekre. A szeldzsuk-török udvar hatására készült, aprólékosan tervezett és gondosan kivitelezett szőnyegek megtartották ugyan a török szőnyeg főbb jellemzőit, de bővültek, módosultak is a motívumok. A szeldzsuk-török szőnyegek főbb jellemzői:

1. A geometrikus formák bonyolultabbá váltak és a szélek megtervezésében megjelenik a kúfi írás (ezt az írástípust a dél-iraki Kúfa városában fejlesztették ki, ezt használták az iszlám első évszázadaiban a Korán

szövegek írásához, az építészetben és a művészet valamennyi területén — A szerk.)

2. Ugyanannak a színnek különböző árnyalatai jelennek meg, pl. a bordó gazdag árnyalatai. Az aranyásra és a mély sötétké volt a legáltalánosabb.

3. A kosszarv gyakorisága a szőnyegen és a kilimen.

4. Török csomót használtak és a szőnyegek általában szélesebbek voltak.

A 13. században a szeldzsuk-török szőnyegekben a növényi motívumokkal együtt a rozetták, a palmetták és a medaillon formák is megjelentek. A század közepén a dekoráció egyre gazdagabb, túlzásfoltabb. A különböző ornamentika vegyítése nagyon népszerű volt a század végéig. A 14. századtól a fölöttébb stilizált állatforma lett igen kedvelt. Harcoló madarak, sárkánymotívumok a klasszikus példái ennek, de a geometrikus ábrázolás alig teszi felismerhetővé őket.

Nagy hasonlatosság van a szeldzsuk-török szőnyegek és a turkesztáni magas fennsíkról származó kortárs *tekke* szőnyegek között. Az oszmán-török korszak szőnyegei voltak a szeldzsuk-török motívumok folytatói. Ugyanolyan oszmán-török műhelyek voltak, de új felfedezésekkel és ízléssel. Az oszmán-török udvar olyan változásokat vezetett be, amelyek határozott perzsa jegyeket kölcsönöztek a szőnyegeknek.

Az oszmán-török udvarban

Az oszmán-török udvar valamennyi művészeti ág alkotóinak százait alkalmazta és szervezte meg foglalkoztatásukat. Ezek nagy befolyással voltak egymásra. A különböző kulturális háttérű művészek közös munkája során a divat gyorsan változott és idegen hatások is érvényesültek. Egy 1640-es szultáni rendelkezés tanúsítja, hogy a művészeket milyen mértékben ellenőrizték. Az anyag, a minőség, a méret, a tervezés mind mind szigorú kontroll alatt állt. Idegen területek meghódításakor az uralkodó gyakran Törökországba hozatta a leghíresebb művészeket pl. Tebrizből (Irán fővárosából) 1514-ben, Egyiptomból 1517-ben. A kínai felhődíszítés rendkívül népszerű lett. *Csintamánin*ak hívták, és a buddhizmusban a boldogság jelképe. Ezt a három golyóból (korongból) s alatta két hullámvonalból álló motívumot néha Timur szimbólumának is tartják.

A 17. században némi európai hatás figyelhető meg a török művészetben, különösen gyakori a virágcsokrok megjelenése a szőnyegekben. Ebben az időszakban a paloták szőnyegein a virágok naturalisztikusak, ellentétben az iszlám megszorításaival. Ezek a változások főként a nagyvárosokat jellemezték. Fokozatosan terjedtek el a falvakban, és kedves keveréket adtak a hagyományos és a misztikus udvari stílusnak. A nomád és a távoli területeken élők szőnyegeinek legtöbbje azonban tiszta és változatlan maradt.

Török szőnyegek a külföldi piacokon

A 19. század második felére óriásivá duzzadt a kereslet Európában és Amerikában egyaránt. Ez a minőség visszafordíthatatlan romlásához vezetett. A szövés elvesztette eredeti célját. A lótarakból vagy a takarmányos zsákból egy viktoriánus szék kárpitja lett vagy terítő egy zongorán. A mennyiség fontosabb lett a minőségénél. Az anyagi szükség is rákényszerítette a szövőket, hogy feladják régi igényeiket, a motívumok elnagyoltak, egyszerűbbek és ritkábbak lettek. A mesterséges színezékek alkalmazása a szőnyegkészítésben minőségbeli romlást eredményezett, a hagyományos növényi színezékek nehéz és bonyolult elkészítése, türelmet, ügyességet igényel. A mesterséges színezékek fakulnak, rontják a színhatást és nincs olyan természetes fényük, mint a természetes színezékekkel festett gyapjúnak. A gyártók, jómagam, a török állam és más ebben érdekelt szakemberek mindent megtesznek azért, hogy visszahozzák az eredeti növényi festést, de a mai szövők már elfelejtették a szövés hosszadalmas folyamatát, a nyersanyagot nehéz előteremteni és egyszerűen már sem időt, sem energiát nem akarnak ráfordítani, mert az üzlet az első. Meg kellene találni a megfelelő arányt a kereskedelem és a hagyomány között, mert minden színnek, minden motívumnak jelentése van a hagyományokban, s ezt keresik az európai és az amerikai vásárlók. Ez a kereskedők és a gyártók közötti harc még folytatódik, de remélhetően nem a hagyományos kompozíciók eltűnésével fog végződni.

(Következik: Egy anatóliai falu)

Enerjetik Proje ve
Girişim Anonim Şirketi
H-1094 Budapest, Angyal u. 1-3.
Tel.: 218-5555 Fax: 218-5585
E-mail: eroteriv@etv.hu

EN GENİŞ KAPSAMDA
ULUSLARARASI BOYUTTA TANINMIŞ
IQnet - ÖQS - MSZT
KALİTE SİSTEMİ
EN ISO 9001 : 1994 KANITITLYA

MÜHENDİSLERİNE HER ZAMAN
GÜVENEBİLİRSİNİZ

TÖRÖK FÜZETEK

A Magyar—Török Baráti Társaság időszaki lapja
Szerkesztőbizottság:

Dávid Géza, Gál Tímea, Puskás László, Szmlkó Györgyi
és F. Tóth Tibor

Felelős szerkesztő/Sorumlu redaktör: F. Tóth Tibor
Tervezés, tipográfia: Takács István

Levél cím/adres: Magyar—Török Baráti Társaság
H-1062 Budapest, Bajza u. 54. Fax: 266-30-35.

E-mail: defter@office.mta.hu
HU ISSN 1217-6141
9923876 Akaprint Kft.